

Bosnyák Sándor

**A HALÁL ORSZÁGA
AZ ÖREGEK ÖNKÉNTES HALÁLA**

ÖSSZEFOGLALÁS

A 60-as években (szinte egy időben) jelent meg a japán Hicsiró Fukadzava és a magyar Sánta Ferenc elbeszélése az öregek önkéntes halálról. A szegénység s az éhezés miatt az idős emberek Japánban a Narajama hegyére, Torja környékén a kéngázos Büdös barlangba mentek meghalni.

A barlangnak a halálra s a másvilágra utaló nevei vannak: halál kapuja, halál országa, halál hídja, pokol hídja, pokol kapuja, pokol tornáca. Az utolsó út előtt tort ültek, tiszta ruhát húztak, s a halálba indulótól elbúcsúztak. A ruháját a barlang szájánál levetette, s a barlangban mélyre hajolva nagyot lélegzett, hogy a gáz hamar megölje. A hozzátartozók másnap elmentek a ruhákért, és kampósbotokkal a holttestet kihúzták.

A magyar szokás leírása Sánta Ferenc elbeszélése mellett Nyíró József személyes emlékeket idéző leírásában és a torjai földművesek töredékes szóbeli emlékezéseiben maradt ránk.

1.

Az irodalmi életben egyedülálló, hogy a világ két egymástól távol eső részén egy-egy író ugyanazzal a témával jelentkezik, s emelkedik egy csapásra nemzete legjobb írói közé. A japán Hicsiró Fukadzava elbeszélése „Tanulmány a Narajama dalokról” címmel 1956-ban első lett egy irodalmi pályázaton (Fukadzava, é. n.), Sánta „Sokan voltunk” című novellája két évvel korábban, 1954-ben jelent meg az Új Hang című irodalmi folyóiratban (Sánta, 1970). A két írás közös jellemzője, hogy egyik sem kitalált történet, mindkettő hiteles beszámoló egy olyan szokásról, amely még néhány évtizeddel ezelőtt is élt Japánban és Erdélyben, s amelynek párhuzamai számos nép történetében megtalálhatók (Beauvoir, 1972).

Fukadzava néprajzi pontossággal, s ugyanakkor drámai feszültséggel írja le, hogy a munkaképtelen öregek Sinsu tartományban a halottak ünnepén megrendezik halotti torukat, főtt rizst esznek, rizsbort isznak, s utána elindulnak a hegyre meghalni. „A rizs olyasmi, amit csak Narajama ünnepén, vagy súlyos, nagyon súlyos betegség esetén fogyasztanak” (Fukadzava, é. n.). A vacsorán vendégül látják azokat, akik már jártak a hegyen, akik már elkísértek valakit. A vendégek rizsbort iszogatva elmondják az út rendjét, letéteik a fogadalmat. A három szabály, amire ügyelni kell: 1. a hegyre menet nem szabad szólni. 2. úgy kell eltávozni, hogy senki ne lássa őket, 3. a hegyről jövet nem szabad visszanézni.

Narajama ünnepe nem kötődik az év egy bizonyos napjához, télen van; akik a nagy útra készülnek, olyan napot választanak indulásra, amikor havazásra áll az idő. A hagyomány azt tartja, hogy „szerencsés, akit fönt a Narajamán elér a havazás”, s arról is szól, hogy akik megjárták a Narajamát, azok mind látták az Istent (Fukadzava, 7. p.).

2.

Fukadzava elbeszélését Beauvoir asszony is idézi az öregségről írt könyvében (Beauvoir, 1972, 83-85. pp.), s a japán szokáshoz legközelebb állónak a narték eposzát találja, amelyet az oszétek és a cserkeszek is ismernek. A narték eposz elbeszélése szerint időről-időre „a vének megöléséről döntő gyűlésen” (Beauvoir, 1972, 86. p.) kijelölik azokat, akiket azután megmérgeznek vagy agyonütnek. Beauvoir – Pliniust idézve – arról is ír, hogy az északi oszétekkel rokon szkítáknál szintén élt az öregek megölésének szokása (Beauvoir, 1972, 86. p.).

A távolabbi párhuzamok az eszkimókhöz vezetnek (Beauvoir, 1972, 78-79. pp.). Az eszkimók is nehezen tudják mindennapi betevő falatjukat biztosítani, s arra kényszerülnek, hogy öregjeiket halászás közben jégtáblán felejtsek, vagy egyszerűen felszólítják őket, hogy feküdjenek ki a hóba, s ott várják be halálukat. A szibériai csukcsok szintén ünnepi vacsorával búcsúztatják el öregjeiket, s vacsora után a halálraíteltet a fia, vagy testvére főkabajuszból font zsineggel megfojtja. Az analógiákat hosszan sorolhatnánk. A munkaképtelen öregeket a korjások is megölik, a hopik, a krik, a kró indiánok öregjeiket a falun kívül épített kunyhóba viszik, s otthagyják őket (Beauvoir, 1972, 77. p.). A kegyetlen szokást mindenütt a kegyetlen életkörülmények alakították ki. Japánban Sinsu tartományban a hetvenedik évüket betöltő öregek tudják, hogy elérkezett az idő, amikor a közösség iratlan törvényei szerint el kell indulniuk a halál hegyére. Az indulás időpontját maguk választják, önként mennek a halálba, igaz viszont az is, hogy akik a közösség törvényeit nem tartják be, azokat megölik.

3.

Sánta Ferenc „Sokan voltunk” című elbeszélése első számban elmondott személyes visszaemlékezés. Az elbeszélés ezekkel a szavakkal kezdődik: „Már harmadik hónapja éhezünk, s két hete csak egyszer ettünk egy nap”. (Sánta, 1970, 5. p.) A nagyapa „aki már túl volt a hetven évén” elhatározta, hogy elmegy meghalni. A nagy ládából előkerül a nagyapa tiszta inge, gatyája, harisnyája. Az apa hitelbe tyúkot és pálinkát vesz. A nagyapa megeszi utolsó vacsoráját, s aztán elindul fel a Büdös barlangba. Reggel elmennek, s a barlang szájában megtalálják szép sorjában a földön az inget, gatyát, kabátot, s hazahozzák. Az elbeszélésből kitűnik, hogy nem egyszeri esetről van szó, a barlangnál ott van Csürös Ignác gúnyája is, s a párbeszéd, s főképp a hallgatások érzékeltetik, hogy a szokásnak kialakult rendje van, s azt be kell tartani.

A Büdös barlangról Sánta előtt is tudtunk, hogy ahol „sokan vannak az utolsó falat kinyérre” (Nyíró, 1934, 209. p.), ott az öregek elmennek meghalni. Nyíró József elbeszélésének öreg hőse is „rászánja magát, hogy elmegy az Istenhez” (Nyíró, 1934, 207. p.) Ők is tyúkot vágnak, mert „ennek ez a rendje”, virrasztanak, elmondják, hogy mit üzennek a másvilágra, s megnyugtattják, hogy a „hóttestinek utána megyünk” (Nyíró, 1934, 211. p.).

A Büdös barlangról régebbi leírásokat is ismerünk, s ezek is arról tanúskodnak, hogy a szokás, amelyet Nyíró, majd Sánta a barlanghoz kapcsolódva beszélnek el, száz évvel ezelőtt is élethetett. Orbán Balázs így ír: „Eljöttek ... e helyre ... kiknek szívvirágait leforrázta a csalódások dere, úgy azok, kik önmagukkal és a világgal meghasonlottak, valamint azok is, kik üldözve vannak, akik kétségbe estek. ... e barlang közelében, valamint a szomszédos hegyoldalban is sok sír domborodik; sírkövek vagy egyszerű fejfák emelkednek e sírhantokról, ezek mindegyike egy-egy gyászos eseményt jelképez”. (Orbán, 1869, 78-79. pp.)

Jókai hasonlóan ír: „Milyen felséges pompája van a halál országa bejáratának! Az egész kapubolt, s messze körülötte a széles sziklatornác bevonva arannyal versengő sárga kénvirággal. Ez az egyetlen virág itt. S sorban a fal mellett kőhalmok emelkednek, amiknek az ormába kopjás zászló van tűzve. Az itten meghaltak sírhalmi azok. De hát ki temette el őket? Ki tűzte a fejük fölé azt a kopjás zászlót? Odabenn a halál! Ki ment be oda értük?” (Jókai, 1964, 65. p.)

A barlanghoz vezető út mellett a századfordulón Benedek Elek is látta a fehér sírkövet: „a nyitva álló barlangban időnként részint vigyázatlanságból, részint szándékosan többen lelték halálukat. A barlanghoz vezető régi út mellett itt-ott sírkövek fehérlenek, amelyek azoknak a nyugvó helyeit jelölik, kik a barlangban haltak meg.” (Benedek, 1901, 353. p.)

A szemtanúk közül utolsónak Hankó Vilmost idézem: „A telepről keskeny bokrok, fák és sziklával szegélyezett út vezet az 1053 méter magasságban lévő barlanghoz; az út mellett itt-ott sírkövek fehérlenek, amelyek alatt a barlang áldozatai alusszák örök álmukat. E szerencsétlenek közül többen az igazság, mások a zsarnok lesújtó keze elől, sokan a szégyen vagy az élet elviselhetetlen nyomása alatt kerestek és találtak itt menedéket.” (Hankó, é. n. 163. p.)

4.

1972-ben székelyföldi gyűjtőutam során a Büdös barlanghoz legközelebb eső községben, Torján meséket és hiedelmeket gyűjtöttem, s csak úgy mellékesen a Büdös barlangra vonatkozó néhány adatot is feljegyeztem:

„Bálványos várával átellenben van az a nevezett barlang. ... Ugye minden idő-korba vótak ilyen bajok, családi bajok, vagy világi bajok, s kerültek elkeseredett emberek, akik oda elmentek, hogy ők ott az életükkel végezzenek. Erről, a mondák szerint régebben történtek ilyenek, de napjainkban is sok történt, aminek én is tanuja vagyok, s az itt való népek.” (Oláh József)

„Bálint Antal es odament, mert valami bántotta őt, valami családi ügy”. (Gál Tamás)

„... még két-három éve es vót olyan, hogy elment meghalni a pokol hídjához. A Büdös barlangra mondták, hogy a pokol hídjá.” (...) „A pokol kapuja, s a halál kapuja.” (Dézsi Ilona)

„Az én időmben nem egy ember volt, aki beölte magát. Most hirtelen háromról tudok, aki beölte magát oda. Nincs elzárva. Kettő van, ahová be lehet ölni. Volt Ciszárban is egy ilyen barlang, aztán ez a nagy barlang”. (Nemes Zoltánné)

„Az öregek is úgy nevezték, a pokol tornáca, mert a halál ott következik. Aki oda elszánja magát, ott biztos halála van, onnat nem menekül.” (Oláh József)

„Mint a kemence, úgy néz ki, csak alább van, mint a felső része”. (Gál Tamás)

„Hátul a másik barlang, az madáretető, de van még több is, de azoknak a neve nem ismeretes”. (Oláh József)

„Hát a szegénység miatt sokszor, sokan elhatározták, hogy hát feláldozzák magukat, elmennek a barlangba és ott, onnat többet vissza nem térnek. De előre elkészülnek, tort csinálnak, esszehívják a rokonságot, még italt es, megcsinálják a tort, elbúcsúzik, s aztán elmenyen, bémeyen abba a barlangba, ahol a kénesgáz van, s ott kívül levetkezik, leveti magáról az innapló ruháját s bémeyen a barlangba és a gáz megöli ott”. (Gál Ferenc)

„Csirkét vágtak, pálinkát es ittak, ha nem többet, egy pohárkával, s elköszöntötték, s Isten kegyelmébe ajánlották.” (Dézsi Ilona)

„Nem hal meg, aki éppen nem akar, csak aki meg akar halni. A gáz, ahogy van abba a barlangba, jön a föld gyomrából, a gáz, lefelé van a nyomása, így fél méteren alul igen-igen erős. Állva az ember maradhat; ha erős a szervezete, bírja. Ha lehajol, kicsit lehajol, az orrát

kezdi az embernek szűrni. Ha lehajol egész, a térdivel egyiránt, akkor már az agyába szúr. Ha még alább hajol, akkor vége van. Csontok ott nincsenek, ha meghal, kankóval, vagy valamivel kihozzák, az nem maradhat ott.” (Oláh József)

„Kampósbotokkal húzták ki, s vitték haza, s temették el.” (Dézsi Ilona)

„A hozzátartozói elmennek, a ruháját, s őt magát es hazaviszik és eltemetik”. (Gál Ferenc)

5.

A hajdani szemtanúkat, Orbán Balázstól Hankó Vilmosig, az út mellett fekvő sok-sok sírhalom ragadta meg, ami arra mutat, hogy a múlt században is sokan voltak, akik a barlangba mentek meghalni. De meg kell jegyeznem, hogy egyetlen konkrét utalás sincs náluk arra, hogy az éhezés s a nélkülözés miatt kellett a halálba menniük, hacsak Hankó leírását nem találjuk ilyennek: „az élet elviselhetetlen nyomása alatt ... itt kerestek menedéket”. A későbbi források viszont egyértelműen mutatják, hogy az okok közt a nélkülözés és éhezés is szerepelt, s valószínűnek vehetjük, hogy a korábbi századokban is így volt. Az irodalomból és a szájhagyományból – ha csak vázlatosan is – kitűnik, hogy az öregek önkéntes halálának (mint azt Nyíró József is hangsúlyozza; Nyíró, 1934, 208. p.) kialakult rendje van:

1. A „szegénység miatt”, mert „sokan voltak az utolsó falat kinyérre”, családi ügyek, vagy világi bajok miatt, a „zsarnok lesújtó keze miatt”, vagy más okok miatt elhatározták, hogy „feláldozzák magukat”, elmennek a barlangba meghalni.

2. A barlangnak a halálra, s a másvilágra utaló nevei vannak: a pokol hídjának, pokol tornácának, a halál kapujának, a halál országának is nevezik.

3. Több ilyen barlangot ismernek. A legismertebb a Büdös barlang, de a hegy oldalában több ilyen kengázós barlang is van.

4. Az utolsó út előtt tort csinálnak, csirkét vágnak, s legtöbbször ital is kerül az asztalra. A másvilágra tiszta, ünneplő ruhában indulnak, amit a barlang szájánál levetnek.

5. A gáz súlya nehezebb a levegőnél: a barlang fenekére húzódik. A barlangban mélyre, térdtől mélyebbre kell hajolni, hogy a gáz pillanatok alatt megölje áldozatát.

6. A hozzátartozók másnap elmennek a ruhákért, s a holttestet kampós botokkal kihúzzák.

7. A múlt században, s a századfordulón még a halottakat a barlang közelében, az út mellett s a hegy oldalában temették el. A 20-as, 30-as évektől hazaviszik.

6.

A szokás emléke (így, ebben a kialakult rendben) csak a Büdös barlanghoz kapcsolódva található meg, de apróbb nyomaiban a székelyek közt máshol is él. A magyarózdiaiak a negyven évesektől visszafelé a szent botról úgy beszélnek, „amellyel a hatvan évet betöltött embert agyonütötték”. (Horváth, 1971, 52. p.) „Azé vót, hogy nem vót mit egyenek. Elérte a hatvan esztendő, elég vót neki, kellett az élelem a fiataloknak”. A 60-as években a Tolna megyébe települt hadikfalvi székelyek is beszéltek „a falu botjáról”, amely a bírónál volt, s amellyel „átsegítették a másik világra az öregeket”. A ditróiak is több olyan öregemberről tudnak, aki úgy érezte, hogy „a gyermekeinek terhire van”, s elbujdosott:

„Az én időmbe is, itt lent vót egy öregember, hogy métt, métt nem, hogy ő úgy érezte, hogy a gyermekeinek terhire van, de úgy elment, hogy többet soha, elment valahova az erdőre, többet soha nem látta senki, még a ruha darabját sem találták meg”. (Nagy Károlyné)

„István es elbujdosott és többet nem került haza. Nem tudjuk, hol halt meg, mi lett véle”. (Kinda Péterné)

„Emlegetik, hogy az es elbujdosott, meg az es, mert nem volt mit enni. Nem került meg a teste se, keresték erdőn, keresték vízben, mindenhol, de nem került elő. Sok ilyen volt. (Csiki Istvánné)

Nyíró József is a „Kopjafák” második elbeszélésében leírja, hogy a halálosan beteg kántor, hogy a családját megkímélje a temetési költségek terheitől, elbujdosik. „És ment meghalni, örökre elrejtőzni a székely rengetegben”. (Nyíró, 1934, 28. p.)

7.

A székelyek szokása, amely napjainkban már ritkán fordul elő, s akkor is „világi bajok miatt”, az óriási földrajzi távolság ellenére a japán szokással rokonságot mutat, s több részletében (pl. az indulás előtti tor, utolsó vacsora) teljesen azonos. Az örökös ínség, az öregség s a munkaképtelenség olyan szokásokat alakított ki, amelyek nagy lelkierőt és emelkedettséget követeltek. Rió anyó felment a halál hegyére, a torjai öregek elmentek a kénes barlangba, a halál országába, hogy a rájuk eső kenyér a fiatalabbaké legyen. Az utolsó vacsorán kenyeret osztó Jézus szavával: „Vegyétek, egyétek, ez az én testem”. Olyan közösség emlékét őrzik a torjai öregek, ahol az áldozat azért történik, hogy az élet folyamata ne szakadjon meg. Ne szégyelljük szokásukat: a közösségért, utódaikért, értünk tették. Annyira becsülték az életet, hogy meg is tudtak halni érte.

Adatközlők

Csiki Istvánné (Ditró, 1903); Dézsi Ilona (Torja, 1908); Gál Ferenc (Torja, 1989); Gál Tamás (Torja, 1926); Kinda Péterné (Ditró, 1888); Nagy Károlyné (Ditró, 1903); Nemes Zoltánné (Torja, 1895); Oláh József (Torja, 1926).

Irodalom

BEAUVOIR, S. (1972): Az öregség. Európa Kiadó, Budapest

BENEDEK, E. (1901): A Székelyföld. In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen; XX. Budapest.

FUKADZAVA, H. (é.n.): Zarándokének. Európa Kiadó, Budapest

HANKÓ V. (é.n.): Székelyföld. Lampel, Budapest

HORVÁTH I. (1971): Magyarózdi toronyalja. Dácia, Kolozsvár

JÓKAI M. (1964): Bálványosvár. Akadémiai Kiadó, Budapest

NYÍRÓ J. (1934): Kopjafák. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár

ORBÁN B. (1969): A Székelyföld leírása. III. Ráth Mór, Pest

SÁNTA F. (1970): Sokan voltunk. In: Isten a szekéren. Szépirodalmi Kiadó, Budapest